

Bożena Sowińska
Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

Seniorzy jako odbiorcy książek

Wprowadzenie

Starzenie się społeczeństw jest cechą współczesnej cywilizacji. Trend, jako niepokojący, obserwuje się również w Polsce. Proces ten jest wynikiem korzystnego zjawiska, jakim jest wydłużanie trwania życia, a także niskiego poziomu dzietności. Jak podają dane Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), nieustannie rośnie w Polsce grupa osób w wieku 65 lat i więcej¹.

Olga Czerniawska zauważa, że „starość jest fazą życia najbardziej zróżnicowaną. Nie można mówić o jakiejś starości. Można mówić o starości określonej osoby. Nie ma bowiem żadnych jednolitych schematów przeżywania starości. Każdy przeżywa ją sam w sposób indywidualny”². Zatem okres starości jest zróżnicowany i zindywidualizowany osobniczo.

Również aktywność seniorów bywa różna. Jednym z jej przejawów jest aktywność czytelnicza, której wskaźnikami są: częstotliwość czytania, czas poświęcony lekturze, stopień ważności lektury w stosunku do innych form aktywności, liczba książek przeczytanych w określonym czasie, liczba czytanych czasopism, wykorzystywanie różnych źródeł dostępu do książek i prasy³.

W artykule przedstawiono wyniki badań, których celem było ustalenie zasięgu książki i czytelnictwa wśród seniorów, słuchaczy uniwersytetu trzeciego wieku. Skła-

¹ Główny Urząd Statystyczny, *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2022 r. Stan w dniu 31 grudnia. Informacje statystyczne*, [online], Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 2023, s. 16, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stan-i-struktura-ludnosc-i-raz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-stan-w-dniu-31-grudnia,6,34.html>, [8.05.2023].

² CZERNIAWSKA O., *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii*, Łódź, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, 2000, s. 122.

³ ANDRZEJEWSKA J., *Czytelnictwo* [W:] J. Wojnowski (red.), *Wielka Encyklopedia PWN*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002, t. 6, s. 449.

da się z dwóch części: pierwszej – teoretycznej, wprowadzającej w problematykę starości i czytelnictwa oraz drugiej – opartej na badaniach empirycznych, dotyczącej zachowań lekturowych ludzi starszych.

Granice starości a zmiany demograficzne

Istnieje wiele definicji określających osobę starszą, wyznaczających granice starości i jej etapy. Najbardziej rozpowszechnionymi są definicje sformułowane przez Światową Organizację Zdrowia (WHO), które wyznaczają rozpoczęcie starości na ukończone 60 lub 65 lat⁴. WHO dzieli starość na trzy podokresy: wczesną starość (wiek podeszły) – okres między 60. a 74. rokiem życia, wiek starczy (późną starość) – okres między 75. a 89. rokiem życia, długowieczność – okres po ukończeniu 90 roku życia⁵.

W literaturze anglosaskiej stosuje się podział starości na trzy fazy: młodzi starzy (*young old*) – osoby w wieku 60/65–74 lat; starzy starzy (*old old*) – osoby w wieku 75–84 lat; najstarsi starzy (*the oldest old*) – osoby w wieku 85 lat i więcej⁶.

W polskiej literaturze psychologicznej wśród wymienianych ośmiu okresów rozwojowych człowieka wiek późnej dorosłości/starzenia się przypada na okres od 55–60 lat⁷.

GUS dzieli ludność w wieku poprodukcyjnym na mężczyzn – 65 lat i więcej oraz kobiety – 60 lat i więcej⁸.

W Polsce obowiązująca ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych w art. 4 ust. 1 za osobę starszą uznaje taką, która ukończyła 60. rok życia⁹.

Z kolei Ian Stuart-Hamilton uważa, że ponieważ nie istnieje żaden wiarygodny wyznacznik starzenia się, większość gerontologów przyjmuje umownie za początek późnej dorosłości przedział 60–65 lat¹⁰.

Wiek 60 lat jako początek starości przyjęto jako obowiązujący w niniejszej pracy.

⁴ CHAŁAS M., *Granice progu starości* [W:] B. Urbaniak [i in.], *Trwałość i zmienność procesów starzenia się i starości*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2021, s. 15.

⁵ ZYCH A.A., *Słownik gerontologii społecznej*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Żak, 2001, s. 202.

⁶ BŁĘDOWSKI P. [i in.], *Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce*, [online], Warszawa, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, grudzień 2012, s. 16, https://senior.gov.pl/source/raport_osoby%20starsze.pdf, [dostęp: 20.03.2023].

⁷ HARWAS-NAPIERAŁA B., TREMPAŁA J. (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. T.2. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011, s. 15.

⁸ Główny Urząd Statystyczny, *Ludność. Stan i struktura...*, dz. cyt., s. 32.

⁹ *Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych*, Dz. U. z 2015 r., poz. 1705, [online], <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150001705/O/D20151705.pdf>, [dostęp: 9.06.2023].

¹⁰ STUART-HAMILTON I., *Psychologia starzenia się*, Poznań, Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2006, s. 41.

Liczne grono osób w okresie życia określanym jako „60+” na świecie i w Polsce nadal jest aktywnych zawodowo i/lub społecznie. Niezależnie od świadczeń emerytalnych, uzyskują one dodatkowe dochody, angażują się w działalność społeczną. Dlatego ciekawym wydaje się propozycja podziału osób w wieku „60+” zaproponowana przez Komisję Europejską. Zasugerowano podział osób starszych (seniorów) na trzy grupy: aktywnych (*active*), kruchych, czyli słabnących (*fragile*) oraz zależnych, czyli niesamodzielnych (*dependant*)¹¹. Granice pomiędzy grupami nie są określane wskazaniem granic wiekowych, są płynne. I tak wśród 85-latków czy 90-latków możemy spotkać osoby czynne zawodowo i społecznie (aktywne), a wśród osób 60-letnich czy 65-letnich osoby wymagające pomocy, niesamodzielne¹².

Wykluczeni cyfrowo seniorzy

Ostatnie badania Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) z 2022 r. wykazały, że na przestrzeni dwóch dekad poziom korzystania z internetu w Polsce wzrósł czterokrotnie (w 2002 – 17%, w 2022 – 77% – Polacy przynajmniej raz w tygodniu korzystający z internetu). Wśród osób starszych w 2022 r. użytkownicy internetu stanowili mniejszość: dwie piąte wśród mających od 65 do 74 lat i około jednej piątej wśród najstarszych¹³.

Przytoczone badania CBOS dowodzą, że seniorzy w mniejszej skali korzystają z internetu oraz różnych możliwości, które on oferuje. Osoby starsze (powyżej 65 roku życia) rzadziej niż pozostałe kategorie wiekowe korzystają z internetu, pozostają stale podłączone do internetu, wykorzystują urządzenia przenośne, np. smartfon, notebook, laptop, robią zakupy online, korzystają z bankowości internetowej, czytają internetowe wersje prasy, czytają portale informacyjne i blogi, słuchają przez internet radia, oglądają przez internet telewizję, filmy, seriale, nagrania wideo, oglądają vlogi (wideoblogi), zamieszczają w sieci zrobione przez siebie zdjęcia, filmy, oglądają w internecie transmisje realizowane i nadawane na żywo przez innych użytkowników, komunikują się przy użyciu komunikatorów, np. Messenger, Skype, WhatsApp, Hangouts, posiadają konta na portalach społecznościowych¹⁴.

Przedstawione wyniki badań nasuwają wniosek, że aby udział seniorów w sieci był większy i bardziej efektywny, należy zachęcać ich do rozwijania kompetencji cyfrowych, uświadamiać o korzyściach wynikających z korzystania z internetu czy urządzeń mobilnych. Dzisiaj kompetencje cyfrowe, obok pisania, czytania, umiejęt-

¹¹ European Commission, *Growing the European Silver Economy*, [online], 2015, s. 7, <http://observatoriopoblacion.aragon.es/wp-content/uploads/2018/11/Silver-economy.pdf>, [dostęp: 9.06.2023].

¹² CHAŁAS M., dz. cyt., s. 30.

¹³ Centrum Badania Opinii Społecznej, *Korzystanie z internetu w 2022 roku. Komunikat z badań*, [online], Warszawa, Fundacja CBOS, 2022, nr 77/2022, s. 2, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_077_22.PDF, [8.05.2023].

¹⁴ Tamże, s. 2–17.

ności językowych i matematycznych, stanowią zespół fundamentalnych umiejętności współczesnego człowieka¹⁵.

Według raportu *Spoleczeństwo informacyjne w liczbach Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji* z 2014 r.,

kompetencje cyfrowe definiujemy jako zespół kompetencji informacyjnych obejmujących umiejętności wyszukiwania informacji, rozumienia jej, a także oceny jej wiarygodności i przydatności oraz kompetencji informatycznych, na które składają się umiejętności wykorzystywania komputera i innych urządzeń elektronicznych, posługiwania się internetem oraz korzystania z różnego rodzaju aplikacji i oprogramowania, a także tworzenia treści cyfrowych¹⁶.

Czyli obecnie kompetencje cyfrowe to „wiedza, umiejętności i postawy pozwalające w sposób efektywny, poprawny, bezpieczny, krytyczny, kreatywny i etyczny wykonywać zadania, rozwiązywać problemy, komunikować się, zarządzać informacją, współpracować, tworzyć i dzielić się treściami”¹⁷.

Swoistym drogowskazem działań w zakresie eliminowania wykluczenia cyfrowego seniorów mogą być rekomendacje zawarte w Raporcie Otwarcia Koalicji „Dojrzałość w sieci” pt. *Między alienacją a adaptacją. Polacy w wieku 50+ wobec internetu: podejmowanie działań w celu przełamywania barier związanych z brakiem potrzeb, chęci i kompetencji osób starszych w zakresie korzystania z nowych technologii; stymulowanie potrzeb, wzbudzanie motywacji i rozwijanie umiejętności cyfrowych osób starszych; kształtowanie świadomości korzyści wynikających z wykorzystania nowych technologii; oddziaływanie na przekonania i postawy seniorów związane z korzystaniem z nowych technologii. Należy podkreślać możliwości produktywnego wykorzystania tych technologii w różnych sferach życia; rozwój usług i produktów związanych z nowymi technologiami dostosowanych do możliwości i ograniczeń osób starszych; uświadomienie korzyści związanych z korzystaniem z nowych technologii i ich produktywnym wykorzystaniem w różnych sferach życia; tworzenie i uaktualnianie specjalnych serwisów internetowych przeznaczonych dla osób starszych; przygotowywanie szkoleń i innych przedsięwzięć edukacyjnych z zakresu wykorzystania nowych technologii przez osoby starsze*¹⁸.

¹⁵ *Czym są kompetencje cyfrowe i dlaczego warto je rozwijać? Cz. 1* [W:] Digital University, [online], 2021, <https://digitaluniversity.pl/czym-sa-kompetencje-cyfrowe-i-dlaczego-warto-je-rozwijac-cz-1/>, [dostęp: 8.05.2023].

¹⁶ *Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. Spoleczeństwo informacyjne w liczbach*, [online], Warszawa, 2014, https://mac.gov.pl/files/spoleczenstwo_informacyjne_w_liczbach_2014_srodek_lekki.pdf, cyt. za: J. Jasiewicz [i in.], *Ramowy katalog kompetencji cyfrowych*, [online], [2014], s. 6, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/9068/Ramowy_katalog_kompetencji_cyfrowych_Fra.pdf?sequence=1&isAllowed=y, [dostęp: 8.05.2023].

¹⁷ PLEBAŃSKA M., *Kompetencje cyfrowe i ich cyfrowy rozwój*, Warszawa, Difin, 2021, s. 90.

¹⁸ BATORSKI D., ZAJĄC J.M (red.), *Między alienacją a adaptacją. Polacy w wieku 50+ wobec internetu. Raport otwarcia Koalicji „Dojrzałość w sieci”*, [online], Warszawa 2010, s. 107–109, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/99768/edition/93934>, [dostęp: 8.05.2023].

Niewątpliwie kompetencje cyfrowe przyczyniają się do korzystania przez seniorów z książek elektronicznych.

Czytelnictwo seniorów

Czytanie jest zjawiskiem społecznym – zaś czytanie obserwowane z perspektywy zachowań całych grup (nie jednostek) to „czytelnictwo”¹⁹.

Jacek Wojciechowski zauważa, że społeczna funkcja literatury to „ogólne zadania i cele, dla których literatura jest wytwarzana, rozpowszechniana i odbierana przez społeczeństwo – oraz rzeczywiste skutki społeczne odbioru literatury, zarówno uświadomione, jak i nieuświadomione”²⁰. Autor zaproponował podział funkcji literatury na: filozoficzno-społeczną, estetyczną, wychowawczą, poznawczą, emocjonalną, werystyczną, rozrywkową, substytutową²¹.

W literaturze pojawia się również pojęcie „kultura czytelnicza” pojmowana jako składnik osobowości. „To system dyspozycji motywacyjnych i instrumentalnych oraz zachowań czytelniczych umożliwiających człowiekowi skuteczne wykorzystanie przekazów piśmienniczych w procesie samorealizacji”²². Na zachowania czytelnicze mają wpływ: dyspozycje motywacyjne (zamiłowanie do czytania, przekonanie o wartości uprawianej lektury, zainteresowania i motywy czytania, potrzeba czytania); dyspozycje instrumentalne (kompetencje czytelnicze – wiedza i umiejętności zwane też przygotowaniem czytelniczym)²³.

Przytoczmy Maję Wojciechowską, która we wstępie do książki *Czytelnictwo w dobie informacji cyfrowej* tytułowy problem ujmuje jako „proces komunikacji międzyludzkiej umożliwiający porozumiewanie się między jednostkami i zbiorowościami, niezależnie od wybranego nośnika treści i rodzaju transmisji danych, ale również jako formę uczestnictwa kulturowego, sposób czerpania wiedzy, źródło inspiracji i narzędzie budowania wspólnoty intelektualnej”²⁴. Definicję tę przyjęto jako obowiązującą w niniejszej pracy.

Wiele badań wskazuje, że w utrzymaniu sprawności intelektualnej dużą rolę odgrywa aktywność czytelnicza seniorów²⁵. Stwarza ona szansę na pogłębienie wiadomości i zdobycie nowych informacji, daje możliwość rozwoju sprawności intelektu-

¹⁹ WOJCIECHOWSKI J., *Czytelnictwo*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000.

²⁰ Tamże, s. 98.

²¹ Tamże, s. 100.

²² ANDRZEJEWSKA J., dz. cyt., s. 449.

²³ Tamże, s. 449.

²⁴ WOJCIECHOWSKA M. (red.), *Czytelnictwo w dobie informacji cyfrowej. Rozwój, bariery, technologie*, Warszawa, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, 2015, s. 9.

²⁵ JUSZCZAK K., *Aktywność szansą na lepszą starość (komunikat z badań)* [W:] B. Bugajska (red.), *Życie w starości*, Szczecin, ZAPOL, 2007, s. 415.

alnej. Książka może przyczynić się do zachowania sensu życia i optymizmu nawet w okresie samotności czy niesprawności fizycznej.

Lektura w życiu seniorów spełnia wiele funkcji. Renata Aleksandrowicz przedstawiła następujące: funkcje emo-tywne (emocjonalna, rozrywkowa, relaksowa, hedonistyczna, integracyjna), grupa funkcji tera-peutycznych (terapeutyczna, substytutowa, identyfikacyjna, ewazyjna, reminiscencyjna), estetyczna, prestiżowa; funkcja informacyjno-poznawcza; funkcja motywacyjno-kształcąca; funkcja filozoficzno-refleksyjne oraz inne²⁶. Autorka zaproponowała również próbę typologii seniorów jako odbiorców książek: tradycjoniści – w swych wyborach lekturowych preferują tytuły i autorów kanonicznych; konsumenci książek popularnych – poddający się mechanizmom kultury masowej, dominującej; obserwatorzy świata i rzeczywistości – pragną poznawać i zrozumieć świat, analizować go i cieszyć się nim, czytają popularnonaukowe i naukowe książki historyczne, poważną literaturę faktu, zaglądają również do przewodników geograficznych i sięgają po publicystykę podróżniczą; eklektycy – to osoby starsze, które czytają bardzo dużo i mocno zróżnicowaną literaturę, niejednokrotnie też bez wyboru; koneserzy – grupa osób dosyć homogeniczna, charakteryzująca się wysokimi kompetencjami czytelnictwem, sięgająca m.in. po wysokoartystyczną literaturę piękną, eseistykę itd.; poszukujący sensu życia – to grupa czytelników, którzy starają się analizować rzeczywistość, świat w kategoriach duchowych, religijnych, filozoficznych; odbiorcy wiedzy i użytkownicy informacji – to osoby starsze, które w dużej mierze traktują książki instrumentalnie, a ich lektura ma charakter czysto użyteczny; typy mieszane – to seniorzy charakteryzujący się różnorodnością typów lekturowych, potęgująca się różnorodnością/wielorakością zachowań czytelnictwa o charakterze mieszanym; inni – to czytelnicy trudni do zakwalifikowania²⁷.

Stan badań

W literaturze przedmiotu mało jest całościowych opracowań, które prezentowałyby stan czytelnictwa seniorów. W XX w. zagraniczne opracowania dotyczyły m.in.: psychologicznych korzyści płynących z procesu czytania²⁸, psychofizjologicznego procesu czytania seniorów²⁹, badano nawyki czytelnictwa osób starszych³⁰, analizowano terapeutyczne aspekty lektury³¹. W latach 90. XX w. i na początku XXI w. zajmowano się

²⁶ ALEKSANDROWICZ R., *Książka w życiu seniorów na początku XXI wieku*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne SBP, 2020, s. 208.

²⁷ Tamże, s. 223.

²⁸ MACLEAN M., MACLEAN M.J., *Phase II of Reading and the Elderly: Towards a Conceptual Model of Value of Reading*, [online], 1979, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED186849.pdf>, [dostęp: 8.03.2023].

²⁹ WALMSLEY S.A., SCOTT K.M., LEHRER R., *Effects of Document Simplification on the Reading Comprehension of the Elderly*, „Journal of Reading Behavior”, 1981, vol. 13, nr 3, s. 236–248.

³⁰ SCALES, A. M., BIGGS, S. A. (1987). *Reading habits of elderly adults: Implications for instruction*, „Educational Gerontology”, 1987, vol. 13, nr 6, s. 521–532.

³¹ RANE-SZOSTAK D., HERTH K. A., *Pleasure Reading, Other Activities, and Loneliness in Later Life*, „Journal of Adolescent & Adult Literacy”, 1995, vol. 39, nr 2, s. 100–108.

problematyką zachowań seniorów w bibliotekach, m.in. w Stanach Zjednoczonych, Australii, Nowej Zelandii, Serbii, Singapurze, Słowacji, Szwecji, Wielkiej Brytanii³². Wraz z rozpowszechnieniem się technologii informatycznych zwrócono uwagę na seniorów jako użytkowników nowych technologii, np. badano możliwości korzystania z internetu przez osoby starsze³³.

W Polsce systematyczne badania czytelnictwa od 1992 r. prowadzi Biblioteka Narodowa (BN). Badania prowadzone są na ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie osób w wieku 15 i więcej lat, zatem dotyczą też seniorów. Wyniki badań prezentowane są w raportach dostępnych online. Raporty zawierają zestawienia porównawcze, które pozwalają ocenić zmiany podstawowych wskaźników czytelnictwa, ponadto zawierają analizy społecznych aspektów czytelnictwa³⁴. Również badaniem funkcjonowania osób starszych zajmuje się Główny Urząd Statystyczny (GUS). W 2020 r. opublikowano analizę statystyczną *Jakość życia osób starszych w Polsce*, w której m.in. zawarto dane z badań o formach spędzania wolnego czasu seniorów, w tym przedstawiono aspekt czytelnictwa osób starszych³⁵. Ponadto w literaturze przedmiotu można znaleźć opracowania dotyczące aktywności osób starszych, zajmowano się badaniem seniorów jako użytkowników bibliotek³⁶, poruszano tematykę z zakresu zainteresowań czytelniczych osób starszych³⁷. Badano emocjonalny stosunek seniorów do młodzieńczych lektur, ich uczuciowe związki z bohaterami literackimi³⁸. W prasie fachowej, np. „Biuletynie EBIB”, „Biuletynie Informacyjnym Biblioteki Narodowej”, „Notesie Wydawniczym”, „Poradniku Bibliotekarza” ukazały się opracowania, poradniki, felietony przedstawiające działania bibliotek na rzecz osób starszych.

Również pisano o korzystaniu przez seniorów z technologii cyfrowych, o roli Uniwersytetów Trzeciego Wieku i innych instytucji w przeciwdziałaniu wykluczeniu cyfrowemu seniorów.

Chyba najciekawszym opracowaniem ostatnich lat jest, wielokrotnie cytowana w niniejszym opracowaniu, pozycja Renaty Aleksandrowicz *Książka w życiu seniorów*

³² ALEKSANDROWICZ R., *Książka w życiu...*, dz. cyt., s. 16–17.

³³ HILT M. L., LIPSCHULZ J. H., *Elderly Americans and the Internet: E-mail, TV news, information and entertainment websites*, „Educational Gerontology”, 2004, vol. 30 nr 1, s. 57–72.

³⁴ Biblioteka Narodowa, *Stan czytelnictwa w Polsce. [Raporty]*, [online], [2012-], <https://www.bn.org.pl/raporty-bn/stan-czytelnictwa-w-polsce>, [dostęp: 20.03.2023].

³⁵ BIENKUŃSKA A. (red.), *Jakość życia osób starszych w Polsce. Analizy statystyczne*, [online], Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 2020, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/26/2/1/jakosc_zycia_osob_starszych_w_polsce.pdf, [dostęp: 20.03.2023].

³⁶ KOREPTA E., *Seniorzy w bibliotece*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media”, 2019, nr 4(35), s. 227–238; GÓRNIAK T., FELIŃSKA R., *Seniorzy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego* [W:] H. Brzezińska-Stec, J. Żochowska (red.), *Biblioteki bez użytkowników...? Diagnoza problemu*, Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015, s. 279–301.

³⁷ BRZEZIŃSKA R. (red.), *Senior w świecie pasji i zainteresowań*, Włocławek, Wydawnictwo Kujawskiej Szkoły Wyższej, 2019.

³⁸ ALEKSANDROWICZ R., *Emocje lekturowego dzieciństwa we wspomnieniach współczesnych seniorów*, „Filoteknos”, 2020, nr 10, s. 138–149.

na początku XXI wieku, wydana w 2020 r. przez Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne SBP. Publikacja składa się z dwóch części. W pierwszej, teoretycznej, autorka wprowadza czytelnika w problematykę starości na tle przemian społeczno-kulturowych. W części drugiej przedstawia wyniki badań empirycznych dotyczące zachowań lekturowych seniorów³⁹.

Metodologiczne podstawy badań własnych

Badania przeprowadzono na Uniwersytecie Trzeciego Wieku Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Kujawskim Uniwersytecie Trzeciego Wieku oraz filiach Uniwersytetu Trzeciego Wieku WSG. Po przeprowadzeniu badań pilotażowych i weryfikacji narzędzia badawczego przystąpiono do badań właściwych, które odbyły na przełomie maja i czerwca 2022 roku. Ostatni etap postępowania badawczego obejmował opracowanie uzyskanych danych empirycznych. Ponieważ celem badań było ustalenie zasięgu książki i czytelnictwa wśród seniorów, czyli osób w wieku 60 lat i więcej, ostatecznie do opracowania wyników badań włączono 230 poprawnie wypełnione kwestionariusze ankiet, na których dokonano analizy statystycznej⁴⁰.

Celem badań było ustalenie zasięgu książki i czytelnictwa wśród seniorów, słuchaczy uniwersytetu trzeciego wieku. Do realizacji założonego celu sformułowano następujące problemy badawcze:

1. jaka jest intensywność czytania książek wśród badanych?;
2. czy badani posiadają księgozbiory domowe?;
3. jakie formaty książek preferują badani?;
4. jakie są źródła pochodzenia książek papierowych?;
5. jakie są źródła pochodzenia e-książek?;
6. jakie typy książek preferują badani?;
7. jakich autorów czytali badani w badanym okresie?

W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego. Materiał badawczy zebrano, wykorzystując technikę ankiety. Narzędziem badawczym był ujednoczony kwestionariusz ankiety. Kwestionariusz zawierał pytania zamknięte z kategoriami do

³⁹ ALEKSANDROWICZ R., *Książka w życiu...*, dz. cyt.

⁴⁰ Ogólnopolskie badania przeprowadzone przez GUS ukazały, że w ponad połowie UTW w Polsce istniał określony limit wieku uprawniający kandydata do wstępu na Uniwersytet. Pośród UTW, które wyznaczyły dolną granicę wieku, przeważały te, które określiły minimalny wiek słuchacza na 50 lat. Patrz: Główny Urząd Statystyczny, *Uniwersytety Trzeciego Wieku w roku akademickim 2017/2018*, [online], Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 30.09.2019, s. 19, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/universytety-trzeciego-wieku-w-roku-akademickim-20172018,11,2.html>, [8.05.2023].

wyboru oraz pytania otwarte. Inspiracją do tworzenia kwestionariusza ankiety były badania przeprowadzone przez Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej w latach 2019⁴¹ i 2020⁴².

Ze względu na cel i przedmiot badań zastosowano celowy dobór próby badawczej. Badania przeprowadzono wśród seniorów czynnie uczestniczących w działalności uniwersytetu trzeciego wieku. W badaniach wzięło udział 203 kobiet (88%) i 27 mężczyzn (12%). Niniejsze wyniki potwierdziły badania ogólnopolskie dowodzące, że znaczna większość słuchaczy UTW to kobiety⁴³.

Respondentów różnicował wiek. Ponad połowa badanych (52% – 119 osób) to osoby powyżej 70 lat, zaś 48% – 111 osób – osoby w wieku 60–70 lat.

Kolejną zmienną różnicującą badanych było wykształcenie: 45,7% posiadało wykształcenie wyższe lub policealne (odpowiednio 30,9% i 14,8%), 44,8% średnie, 9,1% zawodowe, 0,4% podstawowe. Ogólnopolskie badania UTW wykazało podobne wyniki: 37,9% słuchaczy posiadało wykształcenie wyższe, 50,5% średnie, 9% zawodowe i 2,6% podstawowe⁴⁴. Oznacza to, że znaczna większość słuchaczy UTW ma wykształcenie wyższe lub średnie.

Następnie chciano dowiedzieć się, jaki był status zawodowy respondentów. W niniejszych badaniach przeważającą grupą, bo 95,7% (220 osób), stanowili emeryci lub renciści. Pracujących emerytów lub rencistów było 4,3% (10 osób).

Ze względu na miejsce zamieszkania nie była to grupa homogeniczna. Najwięcej badanych (48%) pochodziło z miast powyżej 100 tys. mieszkańców, w miastach do 100 tys. mieszkańców zamieszkiwało 23 % badanych, zaś 29% mieszkało na wsi.

Intensywność czytania książek wśród badanych

Respondenci w zdecydowanej większości (92,6%) deklarowali, że przeczytali w całości lub fragmencie co najmniej jedną książkę w ciągu ostatnich 12 miesięcy.

Chcąc się dowiedzieć, jaka jest intensywność czytania wśród badanych, zadano im następujące pytanie: *Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy, tzn. od kwietnia 2021 do kwietnia 2022 roku, czytał(a) Pan(i), w całości lub fragmencie, albo przeglądał(a) Pan(i) jakieś książki?*

Należy podkreślić, że znaczną grupę stanowili respondenci niezwykle aktywni czytelniczo: 21,3% seniorów sięgało po książki co najmniej 24 razy w ciągu roku,

⁴¹ Biblioteka Narodowa, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2019 roku. Wstępne wyniki*, [online], 2019, <https://www.bn.org.pl/download/document/1587585168.pdf>, [20.03.2023].

⁴² CHYMKOWSKI R., ZASACKA Z., *Stan czytelnictwa w Polsce w 2020 roku*, Warszawa, Biblioteka Narodowa, 2021, s. 15–38.

⁴³ Główny Urząd Statystyczny, *Uniwersytety...*, dz. cyt., s. 27.

⁴⁴ Tamże, s. 27.

33,9% badanych była aktywnym odbiorcą od 7 do 23 książek rocznie, 22,2% respondentów deklarowało, że czytało od 3 do 6 książek w ciągu roku. Jednocześnie 15,2% przyznało, że korzystało z 1–2 książek w ciągu roku, a 7,4% seniorów stwierdziło, że w ogóle nie czytało w rozpatrywanym okresie.

Czytanie książek było domeną pań. Wśród kobiet większa była liczba czytających najintensywniej, czyli 12 i więcej książek w ciągu minionego roku – 38,4%. Odsetek mężczyzn w tym przedziale intensywności czytania wynosił 11,1%. Natomiast większa liczba badanych mężczyzn niż kobiet deklarowała czytanie od 1 do 11 książek rocznie (odpowiednio 55,2% i 44,1%). Należy zwrócić uwagę, że więcej mężczyzn niż kobiet w ogóle nie czytało książek w ciągu roku (odpowiednio 14,8% i 6,4%). Do podobnych wniosków doszli autorzy badań ogólnopolskich⁴⁵. Należy ostrożnie podchodzić do interpretacji tej części wyników, gdyż jest duża różnica pomiędzy liczbą kobiet a mężczyzn uczestniczących w badaniach – odpowiednio: 88% i 12%.

Rozpatrując intensywność czytania związaną z wiekiem, należy stwierdzić, że maleje ona wraz z postępowaniem procesów starzenia się. Badani słuchacze UTW czytali najintensywniej – czyli 12 i więcej książek w ciągu roku – w przedziale wiekowym 60–70 lat (42,3%). W przedziale wiekowym powyżej 70 lat czytali mniej (28,6%). Sytuacja zmienia się, gdy rozpatrujemy mniejszą liczbę książek przeczytanych w ciągu roku: od 1 do 11. W tym przypadku najintensywniej czytają badani po 70 roku życia (66,4%), natomiast badani pomiędzy 60. a 70. rokiem życia – 47,7%. Jeśli chodzi o osoby, które w ostatnim roku przed badaniem w ogóle nie czytały, to wyniki wyglądają następująco: respondenci 60–70 lat – 10%, powyżej 70 lat – 5%.

Interesujące również wydaje się rozpatrywanie wyników w kontekście wykształcenia respondentów. W analizie tej części badań nie uwzględniono respondentów z wykształceniem podstawowym, gdyż była to tylko jedna osoba.

Najintensywniej – czyli od 12 książek przeczytanych w roku przed badaniem – czytają badani z wykształceniem policealnym (42,5%) i wyższym (41,7%), dalej uplasowały się osoby z wykształceniem średnim (33%), a na końcu z zawodowym (14,3%). Jeśli chodzi o najmniej czytających – 1–6 książek rocznie – na pierwszym miejscu wymienić należy osoby z wykształceniem średnim (42,7%), dalej zawodowym (38,1%), dalej wyższym (33,3%) i na końcu policealnym (27,2%). Ciekawy jest też fakt, że nikt z badanych słuchaczy z wykształceniem wyższym i policealnym nie stwierdził, że w ciągu roku przed badaniem nie przeczytał żadnej książki. Odpowiednio z wykształceniem zawodowym w ogóle nie czytało 14,3%, a ze średnim – 13,6%. Przytoczone wyniki pozwalają na stwierdzenie, że im wyższe wykształcenie, tym wyższa intensywność czytania.

Wśród ankietowanych czytanie książek najczęściej deklarowali mieszkańcy miast o populacji co najmniej 100 tys. (98,2%), dalej – tych liczących do 100 tys. (90,6%). Najmniej czytelników książek wśród badanych było na wsiach (85,1%).

⁴⁵ CHYMKOWSKI R., ZASACKA Z., dz. cyt., s. 2.

Badania wykazały również, że najintensywniej czytali seniorzy zamieszkali w miejscowościach o populacji co najmniej 100 tys. (42,7%), dalej – w miastach do 100 tys. (30,2%), a na końcu – na wsiach (26,9%).

Preferowane formy książek a księgozbiory domowe

Zapytano również respondentów o preferowane formy książek. Badani seniorzy zdecydowanie preferują książki papierowe (96,1%). Książki w postaci elektronicznej woli tylko 2,6%, jeszcze mniej interesują badanych książki mówione (audiobooki) – 1,3%. Z pewnością preferencje te mają wpływ na gromadzenie zasobów bibliotek domowych.

Posiadanie książek w domu było zjawiskiem niemalże powszechnym wśród respondentów, 95,2% badanych przyznało, że ma książki. Najwięcej ankietowanych posiada książki papierowe (84,8%). Gromadzenie zarówno książek papierowych, jak i elektronicznych deklaruje 7% badanych. Zaś książki papierowe oraz audiobooki ma 1,7% respondentów. Tyle samo badanych słuchaczy (1,7%) deklarowało, że ich zbiory zawierają zarówno książki papierowe, jak i e-booki oraz audiobooki. Nikt z badanych nie stwierdził, że gromadzi tylko e-booki i/lub audiobooki. 4,8% osób stwierdziło, że nie ma żadnych książek w domu.

Jeśli chodzi o wielkość księgozbiorów domowych, to ponad 60% (145) respondentów posiada co najmniej 51 książek w swoich domowych biblioteczkach. 25 badanych osób (10,8%) ma ponad 500 książek. Najwięcej osób, które gromadziły największe domowe kolekcje książek (powyżej 500 woluminów), posiadało wykształcenie wyższe 7% (16 badanych). Wart odnotowania jest również fakt, że żaden z badanych gromadzących w domu powyżej 200 książek nie zadeklarował, że w ostatnim roku przed badaniem nie przeczytał ani jednej książki.

Źródła pochodzenia książek papierowych

Wyniki nie sumują się do 100%, ponieważ ankietowani mieli możliwość wyboru kilku odpowiedzi. Badani seniorzy papierowe książki przede wszystkim kupowali (57,8%). Książki najczęściej kupują osoby z wyższym lub policealnym wykształceniem (29,1%), następnie średnim (25,7%). Nikły odsetek był wśród seniorów z wykształceniem zawodowym (3%).

Drugim pod względem popularności źródłem lektur książkowych były biblioteki. Spośród nich największą popularnością cieszyły się biblioteki publiczne (51,3%). Nikły procent respondentów przyznało, że korzysta z innych bibliotek (1,7%). Z bibliotek publicznych korzysta 30% badanych z wykształceniem wyższym lub policealnym, natomiast z wykształceniem średnim – 17,8%, a z zawodowym – 3,5%. Dwa kolejne

pod względem popularności źródła czytanych książek to: pożyczenie książek od rodziny i znajomych (48,2%) oraz prezenty książkowe (41,7%).

Czytanie książek w formatach cyfrowych i źródła ich pochodzenia

Zanim zajmiemy się analizą wyników badań dotyczących czytelnictwa książek w formatach cyfrowych, przeanalizujemy rezultaty badań dotyczące wykorzystania przez badanych seniorów komputerów, tabletów lub smartfonów, ponieważ ma to wpływ na czytanie książek elektronicznych.

Prawie co piąty respondent (16,5%) nie korzystał z komputera, tabletu lub smartfona. Wykluczonymi cyfrowo najczęściej były osoby powyżej 70. roku życia (11,3%). W przedziale wiekowym 60–70 lat było ich 5,2%. Najczęściej respondenci korzystali z komputera, tabletu lub smartfona przez 1–5 godz. dziennie (50,9%).

176 respondentów (76,5%) zadeklarowało, że w ogóle nie czyta e-booków. Jeśli badani czytali książki elektroniczne, to najczęściej wykorzystywali ekran komputera (10%), dalej czytnik e-booków (5,3%), tablet (4%) i smartfon (3%). Trzy osoby zadeklarowały, że do tej czynności wykorzystują więcej niż jedno urządzenie: czytnik i ekran komputera; czytnik i smartfon; ekran komputera i smartfon.

Ankietowani, którzy czytają e-książki, najczęściej otrzymują je formie pliku lub linku od kogoś z rodziny lub znajomych (7,8%). Bezpłatne pobieranie na własne urządzenie książek z internetu lub osobisty zakup e-booka i pobranie go na własne urządzenie jednocześnie zadeklarowało 6,1%. Natomiast 5,2% seniorów stwierdziło, że bezpłatnie czytają w internecie bez możliwości pobrania na własne urządzenie. Niektóre biblioteki oferują swoim użytkownikom linki i kody dostępu do serwisów oferujących e-booki, np. do serwisu IBUK.pl. Badanych, którzy przyznali, iż korzystają z takich możliwości, było 4,3%. Tyle samo zadeklarowało, że czytają w ramach własnego abonamentu. Wypożyczanie z biblioteki e-booków na różnych nośnikach cieszyło się najmniejszym zainteresowaniem. Wyniki nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mieli możliwość zaznaczenia kilku odpowiedzi. Należy podkreślić, że znaczna większość badanych (74,8%) zadeklarowała, że nie czyta książek w formacie cyfrowym. Wynik ten nie pokrywa się ze wcześniejszymi deklaracjami badanych (76,5%), ponieważ w tej części badań 1,7% seniorów w ogóle nie wypowiedziało się w tej kwestii.

Typy czytanych książek

Wykres nr 1 przedstawia typy wybieranych książek (wyniki nie sumują się do 100%, ponieważ badani mogli zaznaczyć kilka odpowiedzi), czyli te książki, które lubią czytać respondenci. Należy stwierdzić, że najczęściej badani seniorzy czytają popularną literaturę obyczajową, romanse. Prawie 70% respondentów przyznało, że czyta tego

typu książki. Nie bez znaczenia jest fakt, że w niniejszych badaniach olbrzymi odsetek stanowiły kobiety (88%). Wiele badań związanych z tym zagadnieniem podkreśla, że tego typu literatura jest domeną pań⁴⁶. Chociaż należy zauważyć, że na 27 mężczyzn biorących udział w badaniach połowa przyznała, że ich wybory lekturowe związane są z tą literaturą.

Wykres 1. Typy czytanych książek. Źródło: opracowanie własne.

Na drugim miejscu uplasowała się literatura obyczajowa historyczna (55,7%). Następnie respondenci wymieniali biografie, wspomnienia, historię XX w. Chociaż ten typ literatury respondenci wymienili na trzecim miejscu wśród najczęściej czytanych, to jednak wymieniana była znikoma liczba autorów tego gatunku.

Dalej wybieranym typem książek była literatura kryminalna, sensacyjna, thriller (40,9%). Jeśli chodzi o reportaż i literaturę podróżniczą (37,8%), respondenci kilka razy wymienili Ryszarda Kapuścińskiego, Beatę Pawlikowską. Do przeglądania albumów, atlasów, słowników przyznało się 18,3% respondentów. 16% czytało poradniki, a co dziesiąty badany publikacje naukowe, popularnonaukowe (10%) lub religijne (9,6%). Książki z zakresu fantastyki dla dorosłych wskazało 7% badanych, a fantastyki dla młodzieży 2%. Za współczesną literaturą wysokoartystyczną opowiedziało się 5,3% badanych. Ten typ literatury był skromnie reprezentowany w wyborach czytelników.

⁴⁶ CHYMKOWSKI R., ZASACKA Z., dz. cyt., s. 17.

czych. Klasyka, literatura wysokoartystyczna sprzed 1918 r. stanowiła 3,5% wyborów lekturowych. Pozostałe typy czytanej literatury cieszyły się znikomą popularnością (od 1,7% do 0,4%). Nie udzieliło odpowiedzi 2,6% badanych.

Jeśli chodzi o wybory lekturowe, to badanych seniorów charakteryzowała różnorodność w wyborze liczby typów czytanych książek. Zaledwie 11,3% (26 osób) sięgało wyłącznie po jeden rodzaj książek, Prawie 23,9% (55 osób) wybierało dwa typy publikacji, 27,4% (63 osoby) wskazywało trzy typy, 18,7% (43 osoby) było zdania, że sięga po cztery typy książek, zaś 16,1% (37 osób) czytało pięć i więcej typów. 2,6% (6 osób) badanych nie wypowiedziało się w tej kwestii.

Najpoczytniejsi autorzy w opinii badanych seniorów

W dalszej części badań interesowało nas, jacy autorzy są najpopularniejsi wśród badanych seniorów (szczegółowo 30 najpoczytniejszych autorów wśród badanych przedstawia tabela nr 1). W niektórych przypadkach respondenci wymieniali po kilku pisarzy i wskazywali na wiele czytanych tytułów tego samego autora.

Tabela 1. Kolejność najpoczytniejszych autorów według liczby wskazanych tytułów przeczytanych w ostatnim roku przed badaniem.

Lp.	Imię i nazwisko	Liczba przeczytanych książek	Lp.	Imię i nazwisko	Liczba przeczytanych książek
1.	Danielle Steel	286	16.	Carlos Ruiz Zafón	44
2.	Olga Tokarczuk	220	17.	Nicholas Sparks	41
3.	Katarzyna Grochola	215	18.	Zygmunt Miłoszewski	41
4.	Remigiusz Mróz	161	19.	Michaił Bułhakow	37
5.	Harlan Coben	103	20.	Blanka Lipińska	36
6.	Katarzyna Nosowska	84	21.	Szczepan Twardoch	35
7.	Stephen King	79	22.	Joanna Jax	35
8.	Henryk Sienkiewicz	75	23.	Andrzej Sapkowski	31
9.	Camilla Läckberg	70	24.	R. R. Tolkien	30
10.	Adam Mickiewicz	66	25.	Ken Follett	30
11.	J. K. Rowling	60	26.	Katarzyna Bonda	26
12.	Wojciech Chmielarz	60	27.	Guillaume Musso	23
13.	Bolesław Prus	54	28.	Nora Roberts	21
14.	Dan Brown	54	29.	Heather Morris	20
15.	Jo Nesbø	45	30.	Laila Shukri	19

Źródło: opracowanie własne.

Najpoczytniejszą pisarką wśród badanych okazała się Danielle Steel, autorka powieści obyczajowych i romansów opowiadających o problemach, z którymi zmagamy się w naszym codziennym życiu. Z tego typu literatury badani wymieniali jeszcze: Katarzynę Grocholę (3 miejsce), Nicholasa Sparksa (17 miejsce), Norę Roberts (28 miejsce).

Wysokie, bo drugie miejsce zajęła Olga Tokarczuk, autorka literatury wysokoartystycznej. Z pewnością na tak wysoką lokatę przyczyniło się przyznanie pisarce w 2019 r. literackiej Nagrody Nobla. Zauważalne jest, tak jak w badaniach ogólnopolskich, swoiste osamotnienie naszej noblistki „jako autorki mającej masową publiczność czytelniczą i jednocześnie przypisywanej do literatury uznawanej przez znawców za wysokoartystyczną”⁴⁷. Spośród autorów tego typu literatury czytano również Michała Bułhakowa (19 miejsce) i Szczepana Twardocha (21 miejsce).

Dane zebrane w tabeli nr 1 pozwalają na stwierdzenie, że najpoczytniejszymi pisarzami wśród badanych byli autorzy literatury kryminalnej, sensacyjnej i thrillerów. Na 30 najczęściej czytanych 1/3 stanowili ci autorzy: Remigiusz Mróz – jeden z najbardziej cenionych pisarzy młodego pokolenia (4 miejsce), Harlan Coben – amerykański pisarz powieści kryminalnych (5 miejsce), Camilla Läckberg – szwedzka autorka powieści kryminalnych (9 miejsce), Wojciech Chmielarz – autor kryminałów, dziennikarz (12 miejsce), Dan Brown – amerykański pisarz, autor powieści sensacyjnych (14 miejsce), Jo Nesbø – norweski autor powieści kryminalnych (15 miejsce), Zygmunt Miłoszewski – autor powieści kryminalnych i sensacyjnych (18 miejsce), Ken Follett – brytyjski pisarz powieści szpiegowskich, thrillerów (25 miejsce), Katarzyna Bonda – autorka powieści kryminalnych (26 miejsce), Guillaume Musso – francuski powieściopisarz (27 miejsce). Wysokie, bo 7 miejsce, zajął Stephen King, mistrz horroru; Henryk Sienkiewicz zajął 8 miejsce, Adam Mickiewicz 10 miejsce, a Bolesław Prus 13 miejsce. Spośród autorów wielkiej klasyki światowej sporadycznie byli wymieniani Sofokles, Aleksander Dumas, Sigrid Undset.

Swoich zwolenników miała również literatura fantastyczna. Czytano Andrzeja Sapkowskiego – polskiego pisarza fantasty (23 miejsce), Johna Ronalda Reuela Tolkiena – niekwestionowanego mistrza literatury fantasty (24 miejsce), czy literaturę fantasty dla młodzieży: Joanne Kathleen Rowling – autorkę serii fantastycznych powieści o Harrym Potterze (11 miejsce).

Nadal chętnie czytany autorem był, zmarły w 2020 r., Carlos Ruiz Zafón (16 miejsce), autor tetralogii *Cmentarz Zapomnianych Książek*. Należy zwrócić uwagę także na Heather Morris (29 miejsce), autorkę wydanej pierwszy raz w Polsce w 2018 r. bestsellerowej powieści *Tatuażysta z Auschwitz*. Ostatnie miejsce (30) w rankingu zajęła Laila Shukri, pisarka polskiego pochodzenia, głównym tematem jej powieści jest sytuacja kobiet w świecie arabskim.

Swoją publiczność czytelniczą miały również autorki młodego pokolenia: Katarzyna Nosowska (6 miejsce), Blanka Lipińska (20 miejsce), Joanna Jax (22 miejsce).

⁴⁷ CHYMKOWSKI R., ZASACKA Z., dz. cyt., s. 18.

Badani wymieniali również bez podawania autorów, że czytają biografie, np. Gustawa Holoubka, Beaty Tyszkiewicz czy Michelle Obamy. Poza wymienianymi nazwiskami autorów książek, aż 50 razy respondenci wspomnieli, że: „czytają różnych autorów”, „nigdy nie pamiętam czytanych autorów i tytułów”, „ponadto różni autorzy”, „nie skupiam się na nazwiskach autorów czytanych książek”, „inni 40”, „różni autorzy 15” itp.

Podsumowanie

W omawianych badaniach podjęto próbę ustalenia zasięgu książki i czytelnictwa wśród seniorów 60+ czynnie uczestniczących w zajęciach UTW. Nie była to grupa homogeniczna pod względem miejsca zamieszkania, wykształcenia, statusu zawodowego i wieku. Przeważającą większość stanowiły kobiety. Omawiana niejednorodność miała wpływ na ukazanie bardziej zróżnicowanego wizerunku seniora jako odbiorcy książki.

Należy podkreślić, że na zachowania czytelnicze miał m.in. wpływ fakt, że seniorzy to osoby, które wychowały się i dorastały w kulturze książki drukowanej. W chwili obecnej, gdy mają 60+ lat, jest wśród nich duża grupa osób, które wcale lub prawie wcale nie korzystają z technologii cyfrowych. Niniejsze badania ukazały, że prawie co piąty respondent nie korzystał z komputera, tabletu lub smartfona. Wykluczonymi cyfrowo częściej były osoby powyżej 70 roku życia. Dzisiaj wykluczenie cyfrowe związane jest bardziej z brakiem świadomości i kompetencji cyfrowych niż z fizycznym problemem w dostępie do internetu. Podstawą wykluczenia cyfrowego, na co zwraca się uwagę w licznych opracowaniach, jest niska świadomość potrzeb związanych z używaniem sieci i brak wiedzy o tym, do czego może być wykorzystany internet⁴⁸.

Czytanie książek było ważną częścią aktywności badanych seniorów. Powszechność czytania dotyczyła prawie wszystkich ankietowanych. Oddawanie się lekturze była domeną pań, ankietowanych z wykształceniem policealnym i wyższym, zamieszkałych w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców. Najmniej czytelników było na wsiach. Należy podkreślić, że nie „sama okoliczność mieszkania w mieście czyni ludzi czytelnikami – na te wyniki wpływ ma fakt, że na wsiach i w małych miastach mieszka stosunkowo wiele osób z wykształceniem podstawowym lub zasadniczym zawodowym, a poziom wykształcenia jest związany z emocjonalnym stosunkiem do czytania książek czy stopniem internalizacji tej praktyki”⁴⁹.

⁴⁸ BARTOL A., HERBST J., PIERŚCIŃSKA A., *Wykluczenie społeczno-cyfrowe w Polsce. Stan zjawiska, trendy, rekomendacje*, [online], Fundacja Orange, 2021, https://fundacja.orange.pl/app/uploads/2021/11/RAPORT_WYKLUCZENIE-SPOLECZNO-CYFROWE-W-POLSCE_2021.pdf, [8.03.2023].

⁴⁹ CHYMKOWSKI R., ZASACKA Z., dz. cyt., s. 3.

Jeśli chodzi o liczbę przeczytanych książek, to należy zaakcentować, że dużą grupę stanowili respondenci niezwykle aktywni czytelniczo: co piąty senior sięgał po książki co najmniej 24 razy w ciągu roku. Wyniki badań pozwalają na stwierdzenie, że im wyższe wykształcenie, tym intensywność czytania wśród badanych była wyższa. Poza tym w gronie badanych senierek była większa grupa czytających najintensywniej niż pośród seniorów. Intensywniej czytali też respondenci młodsi, w przedziale wiekowym 60–70 lat, a także badani seniorzy zamieszkali w większych miejscowościach niż mniejszych i na wsi.

Badani seniorzy zdecydowanie preferują książki papierowe. Książki w postaci elektronicznej, e-booki oraz książki mówione (audiobooki) woli znikoma liczba badanych. Z pewnością preferencje te mają wpływ na gromadzenie zasobów bibliotek domowych.

Posiadanie domowej biblioteki i jej wielkość są jednymi z wyznaczników kultury czytelniczej. Duże rodzinne księgozbiory gromadzone są nieraz przez kilka pokoleń, ta rodzinna tradycja ma wpływ na stosunek domowników do książki, na kształtowanie się czytelniczych preferencji. Posiadanie książek w domu było zjawiskiem niemal powszechnym wśród respondentów. Znaczna większość badanych seniorów posiadała tylko książki papierowe. Najwięcej osób, które gromadziły domowe kolekcje powyżej 500 woluminów, posiadało wykształcenie wyższe.

Obecnie w dobie szybkich zmian technologiczno-komunikacyjnych tradycyjne nośniki literatury (książka drukowana) ustępują powoli miejsca nośnikom elektronicznym. Zatem dzisiaj możemy korzystać z książki tradycyjnej (drukowanej), książki elektronicznej (e-book) i książki mówionej (audiobook). Gromadzenie e-booków i audiobooków nie cieszyło się dużym zainteresowaniem wśród badanych seniorów.

Czytanie książek badani seniorzy częściej i chętniej praktykowali w formie analogowej niż cyfrowej. Ponad ¾ respondentów zadeklarowało, że w ogóle nie czyta e-booków. Jeśli badani czytali książki elektroniczne, to najczęściej wykorzystywali ekran komputera, dalej czytnik e-booków, następnie tablet i na końcu smartfon. Ci, którzy czytają e-książki, najczęściej otrzymują je w formie pliku lub linku od kogoś z rodziny lub znajomych. Na dalszych miejscach wymieniano: bezpłatne pobieranie na własne urządzenie książek z internetu; osobisty zakup e-booka i pobranie go na własne urządzenie; bezpłatne czytanie w internecie bez możliwości pobrania na własne urządzenie; czytanie za pośrednictwem linków lub kodów dostępu otrzymanych w bibliotece; czytanie w ramach własnego abonamentu. Wypożyczanie z biblioteki e-booków na różnych nośnikach cieszyło się najmniejszym zainteresowaniem.

Jeśli chodzi o sposoby pozyskiwania czytanych książek papierowych, to badani seniorzy przede wszystkim je kupowali. Książki najczęściej kupują osoby z wyższym lub policealnym wykształceniem, następnie średnim. Nikdy odsetek był wśród badanych seniorów z wykształceniem zawodowym. Drugim pod względem popularności źródłem pozyskiwania książek były biblioteki. Spośród nich największą popularnością cieszyły się biblioteki publiczne. Dwa kolejne źródła czytanych książek to te, którym

„w największym stopniu towarzyszy bezpośrednia interakcja społeczna z osobami z bliskiego otoczenia”⁵⁰. Są to: pożyczanie książek od rodziny i znajomych oraz prezenty książkowe.

Rozpatrując typy czytanych książek, należy stwierdzić, że uwidaczniał się eklektyzm w zachowaniach lekturowych badanych. Od najczęściej wybieranej literatury obyczajowej, romansów, poprzez literaturę obyczajową historyczną, biografie, wspomnienia, literaturę kryminalną, podróżniczą, poradniki, publikacje naukowe i popularnonaukowe, literaturę religijną, fantastykę, po współczesną literaturę wysokoartystyczną i klasykę sprzed 1918 r. Preferencje czytelnicze badanych seniorów zależały od indywidualnych potrzeb i oczekiwań, ale osoby badane najchętniej sięgały po literaturę, którą traktowały jako formę przyjemnego spędzania wolnego czasu.

Badanych seniorów charakteryzowała również różnorodność, jeśli chodzi o liczbę typów czytanych książek. Od sięgania wyłącznie po jeden rodzaj książek, po czytanie pięciu i więcej typów.

Badania czytelnictwa na ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie osób prowadzone przez Bibliotekę Narodową od 1992 r.⁵¹ ukazują, że rankingi najpoczytniejszych autorów są listami dynamicznymi, zmieniającymi się z roku na rok⁵². Zależne jest to od promocji w mediach autora i jego książek, od przyznanych nagród, np. Nagroda Nobla, Nagrody Bookera, Nagrody Literackiej NIKE, ekranizacji powieści, chwilowej mody. Do podobnych stwierdzeń dochodzimy, analizując niniejsze badania. W tym opracowaniu ranking (30 najpoczytniejszych autorów) utworzony został na podstawie wypowiedzi pisemnej badanych seniorów i z pewnością byłby inny, gdybyśmy zadali to samo pytanie respondentom za rok czy dwa. Najpoczytniejszą autorką okazała się Danielle Steel. Drugie miejsce zajęła Olga Tokarczuk, autorka literatury високоartystycznej, noblistka. Wśród 30 najpoczytniejszych pisarzy 1/3 stanowili autorzy literatury kryminalnej, sensacyjnej i thrillerów. Co ciekawe, spośród wszystkich wymienianych przez respondentów autorów tylko Adam Mickiewicz i Jan Twardowski pisali poezje. Stąd można wysnuć wniosek, że poezja nie cieszy się dużym zainteresowaniem wśród badanych seniorów.

Badania i rozważania przedstawione w artykule nie wyczerpują całokształtu problematyki związanej z ustaleniem zasięgu książki i czytelnictwa wśród seniorów – nie było to zresztą zamierzeniem autorki niniejszej pracy, nie leżało też w jej możliwościach. Należy też zauważyć, że dla lepszego zrozumienia tematu potrzebne są bardziej pogłębione badania jakościowe dotyczące tego zagadnienia.

⁵⁰ HYMKOWSKI R., ZASACKA Z., dz. cyt., s. 11.

⁵¹ Biblioteka Narodowa, *Stan czytelnictwa w Polsce. [Raporty]...*, dz. cyt.

⁵² Biblioteka Narodowa, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2019 roku. Wstępne wyniki...*, dz. cyt.

Bibliografia

- ALEKSANDROWICZ R., *Emocje lekturowego dzieciństwa we wspomnieniach współczesnych seniorów*, „Filoteknos”, 2020, nr 10, s. 138–149.
- ALEKSANDROWICZ R., *Książka w życiu seniorów na początku XXI wieku*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne SBP, 2020.
- ANDRZEJEWSKA J., *Czytelnictwo* [W:] J. Wojnowski (red.), *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 6, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002, s. 449–451.
- BARTOL A., HERBST J., PIERŚCIŃSKA A., *Wykluczenie społeczno-cyfrowe w Polsce. Stan zjawiska, trendy, rekomendacje*, [online], Fundacja Orange, 2021, https://fundacja.orange.pl/app/uploads/2021/11/RAPORT_WYKLUCZENIE-SPOLECZNO-CYFROWE-W-POL-SCE_2021.pdf, [8.03.2023].
- BATORSKI D., ZAJĄC J.M (red.), *Między alienacją a adaptacją. Polacy w wieku 50+ wobec internetu. Raport otwarcia Koalicji „Dojrzałość w sieci”*, [online], Warszawa, 2010, s. 107–109, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/99768/edition/93934>, [dostęp: 8.05.2023].
- Biblioteka Narodowa, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2019 roku. Wstępne wyniki*, [online], 2019, <https://www.bn.org.pl/download/document/1587585168.pdf>, [20.03.2023].
- Biblioteka Narodowa, *Stan czytelnictwa w Polsce. [Raporty]*, [online], [2012-], <https://www.bn.org.pl/raporty-bn/stan-czytelnictwa-w-polsce>, [20.03.2023].
- BIEŃKUŃSKA A. (red.), *Jakość życia osób starszych w Polsce. Analizy statystyczne*, [online], Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 2020, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/26/2/1/jakosc_zycia_osob_starszych_w_polsce.pdf, [dostęp: 20.03.2023].
- BŁĘDOWSKI P. [i in.], *Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce*, [online], Warszawa, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, grudzień 2012, https://senior.gov.pl/source/raport_osoby%20starsze.pdf, [dostęp: 20.03.2023].
- BRZEZIŃSKA R. (red.), *Senior w świecie pasji i zainteresowań*, Włocławek, Wydawnictwo Kujawskiej Szkoły Wyższej, 2019.
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Korzystanie z internetu w 2022 roku. Komunikat z badań*, [online], Warszawa, Fundacja CBOS, 2022, nr 77/2022, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_077_22.PDF, [8.05.2023].
- CHAŁAS M., *Granice progu starości* [W:] B. Urbaniak [i in.], *Trwałość i zmienność procesów starzenia się i starości*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2021, s. 15–38.
- CHYMKOWSKI R. I ZASACKA Z., *Stan czytelnictwa w Polsce w 2020 roku*, Warszawa, Biblioteka Narodowa, 2021.
- CZERNIAWSKA O., *Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii*, Łódź, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, 2000.
- Czym są kompetencje cyfrowe i dlaczego warto je rozwijać? Cz. 1* [W:] Digital University, [online], 2021, <https://digitaluniversity.pl/czym-sa-kompetencje-cyfrowe-i-dlaczego-warto-je-rozwijac-cz-1/>, [dostęp: 8.05.2023].
- European Commissi, *Growing the European Silver Economy*, [online], 2015, <http://observatoriopoblacion.aragon.es/wp-content/uploads/2018/11/Silver-economy.pdf>, [9.06.2023].
- Główny Urząd Statystyczny, *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2022 r. Stan w dniu 31 grudnia. Informacje statystyczne*, [online], Warszawa, Główny

- ny Urząd Statystyczny, 2023, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stan-i-struktura-ludnosc-i-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-stan-w-dniu-31-grudnia,6,34.html>, [8.05.2023].
- Główny Urząd Statystyczny, *Uniwersytety Trzeciego Wieku w roku akademickim 2017/2018*, [online], Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 30.09.2019, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/universytety-trzeciego-wieku-w-roku-akademickim-20172018,11,2.html>, [8.05.2023].
- GÓRNIAK T., FELIŃSKA R., *Seniorzy w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego* [W:] H. Brzezińska-Stec, J. Żochowska (red.), *Biblioteki bez użytkowników...? Diagnoza problemu*, Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015, s. 279–301.
- HARWAS-NAPIERAŁA B., TREMPAŁA J. (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. T. 2. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011.
- HILT M. L., LIPSCHULZ J. H., *Elderly Americans and the Internet: E-mail, TV news, information and entertainment websites*, „Educational Gerontology”, 2004, vol. 30 nr 1, s. 57–72.
- JASIEWICZ J. [i in.], *Ramowy katalog kompetencji cyfrowych*, [online], [2014], https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/9068/Ramowy_katalog_kompetencji_cyfrowych_Fra.pdf?sequence=1&isAllowed=y, [dostęp: 8.05.2023].
- JUSZCZAK K., *Aktywność szansą na lepszą starość (komunikat z badań)* [W:] B. Bugajska (red.), *Życie w starości*, Szczecin, ZAPOL, 2007, s. 411–417.
- KOREPTA E., *Seniorzy w bibliotece*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media”, 2019, nr 4(35), s. 227–238.
- MACLEAN M., MACLEAN M.J., *Phase II of Reading and the Elderly: Towards a Conceptual Model of Value of Reading*, [online], 1979, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED186849.pdf>, [dostęp: 8.03.2023].
- PLEBAŃSKA M., *Kompetencje cyfrowe i ich cyfrowy rozwój*, Warszawa, Difin, 2021.
- RANE-SZOSTAK D., HERTH K. A., *Pleasure Reading, Other Activities, and Loneliness in Later Life*, „Journal of Adolescent & Adult Literacy”, 1995, vol.39, nr 2, s. 100–108.
- SCALES, A. M., BIGGS, S. A. (1987). *Reading habits of elderly adults: Implications for instruction*, „Educational Gerontology”, 1987, vol. 13, nr 6, s. 521–532.
- STUART-HAMILTON I., *Psychologia starzenia się*, Poznań, Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2006.
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych*, Dz. U. z 2015 r., poz. 1705, [online-], <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150001705/O/D20151705.pd>, [dostęp: 9.06.2023].
- WALMSLEY S.A., SCOTT K.M., LEHRER R., *Effects of Document Simplification on the Reading Comprehension of the Elderly*, „Journal of Reading Behavior”, 1981, vol. 13, nr 3, s. 236–248.
- WOJCIECHOWSKA M. (red.), *Czytelnictwo w dobie informacji cyfrowej. Rozwój, bariery, technologie*, Warszawa, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, 2015.
- WOJCIECHOWSKI, J., *Czytelnictwo*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000.
- ZYCH A.A., *Słownik gerontologii społecznej*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Żak, 2001.

Seniors as recipients of books

Abstract: The article presents the results of the research aimed at determining the fluctuation of books and reading among seniors. It consists of two parts: the first – theoretical, introducing the issues of old age and reading, and the second – based on empirical research, regarding the reading behaviour of older people. The research was conducted at the turn of May and June 2022. A diagnostic survey method was used with the addition of the survey technique. The results of the research showed that reading books was an important component of seniors' range of activities, and the vast majority of them declared that they read books. Reading books is the domain of women. The people who read most intensively were: women, respondents with the higher education, younger people and those living in larger cities. Seniors definitely prefer paper books. E-books and audiobooks attracted little interest. These preferences influence the collection of resources in home libraries. Having books at home was almost universal among the study group. Mainly traditional books were collected, e-books and audiobooks enjoyed minimal interest. $\frac{3}{4}$ of the respondents declared that they do not read e-books entirely. Those who do this most often use a computer screen. When it comes to the ways of obtaining paper books to read, the seniors surveyed primarily bought them, and e-books most often were received by them in the form of a file or link from a family member or a friend. The reading preferences of the surveyed seniors depended on individual needs and expectations, but older people were most willing to attain literature, which they treated as a form of pleasant spending of leisure time. It was mainly contemporary fiction, romances, biographical and historical books, crime and thriller literature. It was noticed that poetry attracted little interest. Based on the analysis of the National Library's readership research and analyst's own research, it was found that the rankings of the most read authors are dynamic lists that change from year to year.

Keywords: seniors, reading, reading research

DOI: <https://doi.org/10.34864/heteroglossia.issn.2084-1302.nr16.art13>

